

مسئولیت امضاء کنندگان اسناد تجاری در پرداخت وجه سند در حقوق ایران با نگاهی به حقوق فرانسه و کنوانسیون متحدالشکل ژنو

رحیم ملاحسینی^a

^a کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد زنجان، گروه حقوق، زنجان، ایران

چکیده

اسناد تجاری که وسیله پرداخت در معاملات تجاری هستند ابزاری جهت کمک به تنظیم روابط تجاری مانند خرید و فروش، حمل و نقل و ارائه خدمات و برقراری نظم بین تجار محسوب می شوند و این نقش باعث با اهمیت تر شدن اسناد مذکور می شود و وجود مقررات دقیق و جامع در خصوص آنها را ضروری می نماید. هنگامی که شخصی اسناد تجاری را امضاء نماید در قبال آن -ها مسئولیت‌هایی متوجه وی خواهد شد. از جمله مسئولیت‌های بسیار مهم که با امضای اینگونه اسناد متوجه امضاءکننده خواهد شد، مسئولیت پرداخت وجه سند امضاء شده است که شخص مسئول می‌بایست به آن ملزم باشد. گفتنی است در این زمینه سؤالات فراوانی مطرح می باشد؛ چه زمانی این مسئولیت پرداخت وجه سند متوجه طرف خواهد شد و چه زمان این امر فاقد اعتبار است؟ آیا شخص امضاءکننده میتواند شرطی مبنی بر عدم مسئولیت وی در بازپرداخت وجه سند داشته باشد؟ انواع گوناگون این اسناد تجاری که در تعریف خاص شامل (چک، برات و سفته) می‌شود؛ دارای چه شرایط و اصولی هستند؟ آیا تمامی اسناد تجاری از یک گونه قوانین و اصول بهره می‌برند یا اینکه بنا به نوع سند این قوانین و اصول تفاوت دارد؟ این پژوهش درصدد است به روش کتابخانه ای و با ابزار فیش برداری به صورت توصیفی- تحلیلی به تمامی موارد مذکور در این رابطه و چگونگی مسئولیت امضاءکنندگان اسناد تجاری در پرداخت وجه این اسناد در حقوق ایران با نگاهی به حقوق فرانسه و قانون متحدالشکل ژنو پاسخ داده و آنها را مورد بحث و بررسی دقیق تری قرار دهد.

واژه‌های کلیدی: اسناد تجاری، مسئولیت، امضاکنندگان، پرداخت وجه، قانون تجارت

مقدمه

اسناد تجاری، اسنادی عادی بوده و اعتبار و رسمیت اسناد رسمی را ندارند ولی این اسناد در تمامی کشورها واجد فوایدی هستند و قانونگذار برای آنها مزایایی در نظر گرفته که این امر سبب شده اسناد مذکور از اسناد عادی متمایز شده و دارای اعتبار و ارزش بیشتری نسبت به اسناد عادی باشند.

قانون تجارت ایران در باب چهارم خود، مقررات مربوط به برات، سفته و چک را بیان نموده است؛ اما اسناد مزبور را تحت عنوان کلی "اسناد تجاری" معرفی نکرده است. قانون تجارت فرانسه که قانون گذار ما از آن الهام گرفته است نیز به این اسناد عنوان اسناد تجاری نداده، بلکه برای هر یک قواعد ویژه‌ای مقرر کرده است.

اگرچه برات، سفته و چک از جمله اسنادند و حتی اگر میان اشخاص غیرتاجر رد و بدل شوند نیز تابع قانون تجارت هستند و به آنها اسناد تجاری گفته می‌شود، اما عنوان کلی اسناد تجاری به برات و سفته و چک محدود نمی‌شود و دنیای تجارت مملو از اسنادی است که دارای چنین عنوانی هستند؛ نظیر قبض انبار، سند در وجه حامل، اوراق بهادار، اوراق مشارکت، اوراق سهام، برنامه و اسناد اعتباری. با وجود این، در ایران، منظور از اسناد تجاری، معمولاً اسنادی است که از بسیاری جهات به برات شبیه-اند و خصایص عمده آن را دارند و علاوه بر خود برات به‌طور عمده عبارت‌اند از سفته و چک (اسکینی، ۱۳۹۳: ۶).

کشور ما به قانون متحدالشکل ژنو نیویسته است ولی چون این کنوانسیون با قانون تجارت ما هماهنگی تنگاتنگ داشته و حقوق تجارت ما هم برگرفته از حقوق تجارت غرب می‌باشد در مقام سکوت قانون می‌توان خلائهای قانونی را به‌وسیله این قانون پر نمود. ماده ۲۴۹ قانون تجارت ایران، مسئولیت امضاءکنندگان اسناد تجاری را تضامنی می‌داند. بنابراین در صورتی که دارنده سند، بتواند طرق صحیح "اعتراض و رجوع" را به دادگاه ببیماید، می‌تواند از مزایایی که برای این اسناد وجود دارد بهره‌مند گردد. مزایایی که در ماده ۲۴۹ قانون تجارت در خصوص برات متصور است به موجب مواد ۳۰۹ و ۳۱۴ همان قانون به سفته و چک نیز سرایت پیدا می‌نماید به‌جز اینکه اگر صدور چک بین دو نفر غیرتاجر صورت گیرد ذاتاً تجاری نمی‌باشد. ضمناً رجوع به یک یا چند نفر از مسئولین، موجب سقوط حق رجوع دارنده سند، به دیگر مسئولین نخواهد بود.

تضامن به معنای ضامن شدن چند نفر به طور همزمان در قبال دین واحدی می‌باشد. تضامن جنبه استثنایی داشته و خلاف اصل است و نیاز به قانون و قرارداد دارد. مبنای قانونی تضامن ماده ۲۴۹ قانون تجارت است. اصل تضامنی بودن، یکی از مهمترین اشتراکات اسناد تجاری است و به این اعتبار از تعهدات مدنی فاصله می‌گیرد. در قلمرو حقوق مدنی، اصل مسئولیت مشترک یا غیرتضامنی، خلاف اصل بوده و مسئولیت هر یک از متعهدین و مسئولین، هر چند نسبت به تمام طلب تسری یافته و آن را تحت پوشش قرار می‌دهد ولی از نظر زمان مسئولیت آنها متفاوت است. چه آنکه مسئولیت ضامن داخل در کادر مسئولیت مضمون عنه بوده و ظهرنویس حق رجوع به مسئولین قبل از خود و ضامن آنان را داشته و مداخله شخص ثالث، نیز، در زمانی خاص و بعد از اعتراض نکول و اعتراض عدم تادیه ظاهر می‌گردد.

باین تفصیل اسناد تجاری، اسنادی هستند که قابل معامله و نقل و انتقال بوده و به نفع دارنده آن، معرف وجود طلبی در سررسید معین می‌باشند، این اسناد، انجام معاملات تجاری بین تجار را تسهیل می‌بخشند. از جمله مهمترین این اسناد برات، سفته و چک می‌باشند. نظر به استفاده گسترده از این اسناد در معاملات و نقل و انتقالات داخلی و خارجی، بررسی مسئولیت امضاکنندگان این اسناد در قوانین ایران و فرانسه و کنوانسیون متحدالشکل ژنو در جهت شناخت خلاها و کاستی‌های قانونی در این خصوص اهمیت شایانی دارد. از این رو در این پژوهش که به روش کتابخانه‌ای انجام شد، مسئولیت امضاکنندگان اسناد تجاری در وجه سند در حقوق ایران با نگاهی به قانون فرانسه و قانون متحدالشکل ژنو مورد بررسی قرار گرفت.

پیشینه تحقیق

درخصوص مسئولیت امضاکنندگان اسناد تجاری در حقوق ایران با نگاهی به حقوق فرانسه و کنوانسیون متحدالشکل ژنو " تاکنون تحقیقی صورت نگرفته است ولی تحقیق‌های مرتبطی صورت گرفته است که مرتبطترین آنها بدین شرح می‌باشند: پیرامون موضوع اسناد تجاری پژوهش‌هایی انجام گرفته من جمله؛

- برزش آبادی (۱۳۸۹)، پژوهشی با عنوان " جایگاه اصل عدم توجه به ایرادات در اسناد تجاری در حقوق ایران با لحاظ کنوانسیون برات و سفته بین المللی (آنسیترال)" انجام داد. نتایج حاصله را بدین صورت بیان کرد که: مفهوم این اصل این است که متعهد سند تجاری نمی تواند در برابر دارنده با حسن نیت دفاعی را مطرح نماید که می توانست به آن ایراد، در روابط خود با دیگر متعهدین سند یا سایر افراد استناد کند. هدف از پیش بینی این اصل در اسناد تجاری، جایگزین شدن هر چه بیشتر این اسناد به جای پول است. در حقوق ایران حسن نیت و اعتماد به ظاهر اصولاً تأثیری در افزایش حقوق دارنده ندارد.

قانون تجازت ایران این اصل را به سمیت نشناخته و می بایست با توجه به کنوانسیون آنسیترال در این زمینه اصلاح شود

- مسگرعبدل آبادی (۱۳۹۱)، پژوهشی با عنوان " بررسی ضمان تجاری در حقوق تجارت ایران " انجام داد. نتایج حاصله را بدین صورت می توان بیان کرد که: گردش اعتبارات در عملیات تجاری نقش مهمی دارد. گردش کار و سرعت جریان آن بسته به اعتبارات متکی به اسناد تجاری و غیر آن بوده که مستوجب وجود تضمین در پرداخت به موقع دیون است. تضمینات در امور تجاری ندرتاً می تواند عینی باشد؛ زیرا کثرت موارد معاملات امکان توثیق اموال منقول و غیرمنقول را نمی دهد. در این رساله انواع ضمان تجاری در حقوق تجارت ایران مورد نقد و بررسی قرار می گیرد و نقاط ضعف و قوت قوانین موضوعه در ارتباط با ضمان تجاری مشخص می گردد.

- قهرمانی (۱۳۷۸)، پژوهشی با عنوان "مسئولیت امضا کنندگان اسناد تجاری" انجام داد. نتایج حاصله را بدین صورت می توان بیان کرد که: هر چند کشورها به موازات پیشرفت آنها از نقطه نظر اقتصادی سعی وافری جهت کاستن نقایص مقررات حاکم بر اسناد تجاری در جهت استفاده از حقوق دیگر کشورها به عنوان حقوق تطبیقی بهره جسته و فایده برده اند. متأسفانه قانون تجارت ما هر چند برگرفته از قانون تجارت فرانسه می باشد، و قانون تجارت فرانسه دچار تحولات عظیمی گردیده ولی متأسفانه قانون تجارت ما از زمان تصویب تا کنون تحولی نداشته و تغییرات و قصوری در آن به عمل نیامده است. این رکود را باید در مسامحه و عدم توجه قانونگذار ما در وضع قانونی که شایسته و درخور روز باشد از یک طرف و از سوی دیگر به خاطر کندی رکود در ساختار اقتصادی و تجاری کشور، عدم روابط بازرگانی بین المللی وسیع، جا باز نکردن این اسناد علی الخصوص برات در روابط بین بازرگانان و تجار باید جستجو کرد.

- قره داغی (۱۳۹۰)، پژوهشی با عنوان " بررسی مسئولیت ضامن در اسناد تجاری بر اساس حقوق تجارت ایران و کنوانسیون ژنو" انجام داد. این نتیجه حاصل گردید که مواد مربوط به موضوع مذکور در کنوانسیون ژنو ملموس تر بوده و صراحت بیشتری دارد و با مبانی حقوقی بیشتر منطبق می باشد اما در حقوق تجارت ایران قانونگذار در مواردی با سکوت خود باعث شده تا بین حقوقدانان اختلاف نظر پدید آید. لذا بر قانونگذار است تا با وضع قوانین مناسب نسبت به رفع ابهامات و یکسان سازی قواعد و مقررات تجاری داخلی با استانداردهای بین المللی اقدام نماید.

امتیازات و ویژگی های اسناد تجاری

سند تجاری از حیث برخورداری از امتیازات قانونی حد فاصل سند رسمی و عادی است. به این معنی که از بعضی امتیازات اسناد رسمی برخوردار است و در بعضی مواقع آثار و احکام اسناد عادی بر آنها مترتب خواهد بود. به تعبیر دیگر، سند رسمی نوشته ای است که در نزد مأمور رسمی و یا دفاتر اسناد رسمی در حدود صلاحیت آنها تنظیم شده است. بنابراین، چون اسناد تجاری خارج از شمول تعریف سند رسمی هستند به ناچار سند عادی تلقی می گردند. مع ذلک مزایایی بر اسناد عادی دارند که آنها را برزخ اسناد عادی و رسمی قرار می دهد. که ذیلاً به تشریح موردی اهم آنها پرداخته می شود.

۱- تضامنی بودن مسئولیت کلیه امضا کنندگان

منظور از تضامنی بودن این است که کلیه اشخاصی که به هر عنوان (صادر کننده، ضامن و ...) پشت یا روی سند تجاری را امضاء می نمایند، همگی در مقابل دارنده سند تجاری مسئولیت دارند (اکبری، ۱۳۷۶: ۳۸).

۲- جایگاه و آثار حقوقی - تجاری امضاء از منظر حقوق ایران و اسناد و کنوانسیون های بین‌المللی

اسناد تجاری در ابعاد ماهوی و شکلی شرایط و ضوابط متعددی دارند که هر کدام موجب آثار و تبعات خاصی می‌باشند. در این میان برخورداری اسناد تجاری از امضا ضابطه ای است که اساس اعتبار این اسناد را تشکیل داده و برقرار شدن امتیازات و حقوق متکثری را برای دارنده آنها رقم می‌زند، زیرا نقش بستن امضاء بر روی اسنادی مانند چک، در وضعیت ثبوتی رسماً بر اصدار این سند از سوی صاحب حساب مندرج در روی چک، مهر تأیید زده و قانوناً صادر کننده را وام دار دارنده چک می‌سازد. این حقیقت سبب شده است هم در مقررات حقوق داخلی و هم در اسناد بین‌المللی نظیر کنوانسیون ۱۹۳۱ ژنو در خصوص چک، مقررات مفصلی به اهمیت و ضوابط مقوله امضا بخشی از هویت ذاتی اسناد تجاری معرفی شده است که تأمین اهدافی چون بازرگانی و تجارت پرسرعت و مطمئن بدان وابسته است. براین اساس، امضاء یکی از شرایط اساسی اسناد تجاری و بلکه مهمترین آنهاست، به طوری که اعتبار اسناد تجاری و سندیت داشتن آنها منوط به امضای صادرکننده سند است. به همین دلیل اگر معلوم شود که امضای صادر کننده جعلی بوده یا امضا متعلق به شخصی فاقد اهلیت بوده است، چنین صادرکننده ای در قبال دارنده سند تجاری تعهد و مسئولیتی نخواهد داشت. این مسأله هرگز منافاتی با مسئولیت امضاکنندگان دیگر سند تجاری ندارد، زیرا مسئولیت در اسناد تجاری مبتنی بر اراده اشخاص است و در مورد جعل یا عدم اهلیت، اراده ای به کسی که امضا متعلق به اوست قابل انتساب نمی‌باشد.

مع الوصف، لازم به ذکر است که صحبت از وابستگی اصالت حقوقی سند تجاری به درج امضا بر روی آنها به این معنا نیست که علی‌الاطلاق در کلیه اسناد تجاری امضا موضوعیت داشته و هیچ نهاد یا سازو کار دیگری نمی‌تواند جایگزین آن گردد، بلکه بالعکس در برخی اسناد چنانچه صادرکننده آنرا مهر کرده باشد، اما امضاء نکرده باشد به مجرد مهمور به مهر بودن، آن سند اصالت حقوقی تام یافته و از تمام ضوابط و حمایت های قانونی و مشروع برخوردار می‌گردد. از دیدگاه قانون تجارت در مورد مسئولین اسناد تجاری جز در مورد امضا موضوعیت ندارد و مقنن در سایر موارد و مواقع، مهر را هم‌تراز امضا دانسته است. مورد اول ظهورنویس و مورد دوم هم صادرکننده می‌باشد. در این راستا مقنن در ماده (۲۴۶) قانون تجارت رسماً بر اعتبار و موضوعیت داشتن امضا در ظهورنویسی اسناد تجاری تأکید نموده است. ماده مذکور اشعار داشته: «ظهورنویسی باید به امضای ظهورنویس برسد...».

همچنین ماده (۲۲۳) قانون تجارت در مورد برات به صراحت مهر براتکش را در کنار امضای وی موجب اعتبار برات دانسته و وجود یکی از آن دو (امضا یا مهر) را برای سندیت داشتن سند و ایجاد تعهد برای براتکش کافی دانسته است. ماده مذکور اشعار داشته: «برات علاوه بر امضا یا مهر برات دهنده باید دارای شرایط ذیل باشد...».

مقنن در ماده (۳۰۸) قانون تجارت در مورد صدور سفته نیز مانند برات عمل کرده و به مهر متعهد سفته اعتبار امضای وی را داده و وجود هر یک از آنها را برای اعتبار سفته کافی دانسته است. ماده مذکور اشعار داشته: «فته طلب علاوه بر امضا یا مهر باید دارای تاریخو متضمن مراتب ذیل باشد...». اما این مراتب پایان کار نیست، مقنن برخلاف صدور برات و سفته در خصوص صدور چک به امضای صادرکننده موضوعیت داده و اعتبار چک را فقط با امضای صادر کننده به رسمیت شناخته است و اشاره ای به مهر صادر کننده ننموده است که از آن استفاده شده است که در چک، مهر نمی‌تواند جایگزین امضای صادرکننده گردد. این مسأله از ماده (۳۱۱) قانون تجارت مستفاد می‌گردد که اشعار داشته: «در چک باید محل و تاریخ صدور قید شده و به امضای صادرکننده برسد. پرداخت وجه نباید وعده داشته باشد.»

در قانون صدور چک اصلاحی ۱۳۸۲، گرچه قانونگذار به صراحت از لزوم امضای صادرکننده سخنی نگفته است، اما موضوعیت داشتن امضا در این قانون نیز از برخی مواد قانونی از جمله ماده (۳) و ماده (۱۹) قابل استفاده است. در این راستا در ماده (۳) قانون صدور چک آمده است: «صادرکننده چک باید در تاریخ مندرج در آن معادل مبلغ مذکور در بانک محال علیه وجه نقد داشته باشد و نباید تمام یا قسمتی از وجهی که به اعتبار آن چک صادر کرده به صورتی که از بانک خارج نماید یا دستور عدم پرداخت وجه چک را بدهد و نیز نباید چک را بصورتی تنظیم نماید که بانک به عللی از قبیل عدم مطابقت امضا با قلم خوردگی در متن چک با اختلاف در مندرجات چک و امثال آن از پرداخت وجه چک خودداری نماید. همانطور که مشاهده

می شود مقنن در قسمت ذیل ماده صریحاً به «عدم تطابق امضا» به عنوان یکی از اسباب غیر قابل پرداخت شدن وجه چک اشاره می کند، بی آنکه در چنین شرایطی که در مقام بیان است، حتی اشاره ای جزئی به مهر بنماید. این رویکرد نشان می دهد از نظر گاه مقنن صرف امضا بر روی چک کافی نیست و هرگز امضا نمی تواند خلأ وجود امضا بر روی چک را جبران نماید. بر همین محور، در ماده (۱۹) آمده است؛ «در صورتی که چک به وکالت یا نمایندگی از طرف صاحب حساب اعم از شخص حقیقی یا حقوقی صادر شده باشد، صادرکننده چک و صاحب حساب متضامناً مسئول پرداخت وجه چک بوده و اجراییه و حکم ضرر و زیان بر اساس تضامن علیه هر دو صادر می شود. بعلاوه، امضا کننده چک طبق مقررات این قانون مسئولیت کیفری خواهد داشت...». در این ماده نیز مقنن صریحاً به امضای صادرکننده چک اشاره می کند و آنرا واجد و راقم آثار حقوقی و کیفری می داند، بی آنکه هیچ اشاره ای به حدود اعتبار مهر در کنار امضا یا به عنوان جایگزین آن بنماید. شایان ذکر است که مقنن در قانون تجارت علاوه بر دو مورد پیش گفته، در مورد دیگری هم امضا را شرط نموده و اشاره ای به کفایت مهر شخص مزبور نکرده است. این مورد عبارت از شخص ثالثی است که برات نکول شده را قبولی می نویسد که تحقق قبولی وی منوط به ذکر قبولی در اعتراض نامه و امضای ایشان است.

مع الوصف، برخلاف قانون تجارت، در لایحه جدید قانون تجارت و در اقسام سه گانه اسناد تجاری، امضا موضوعیت یافته است و در تمامی امور و اعمال حقوقی راجع به اسناد تجاری، آنچه تحقق بخش اسناد مزبور شناخته شده است، فقط امضا می باشد و جایگاهی برای مهر در کنار امضا در نظر گرفته نشده است. چنانکه ماده (۷۰۳) در صدور برات، ماده (۷۱۰) در قبول برات، ماده (۷۱۷) در قبول شخص ثالث، ماده (۷۱۹) در ظهورنویسی برات، ماده (۷۲۹) در مورد ضمانت، ماده (۷۸۳) در صدور سفته و ماده (۷۸۸) در صدور چک به این مطلب تصریح نموده است.

نکته قابل توجه در لایحه قانون جدید، تصریح به لزوم امضا در مورد ضمانت در اسناد تجاری است که در قانون تجارت فعلی مغفول مانده است. بنابراین، بر اساس لایحه اخیر، هر گاه اسناد تجاری دارای مهر صادرکننده بوده ولی فاقد امضای ایشان باشد، چنین سندی برای شخص مزبور تعهد آور نخواهد بود و وی می تواند در مقابل دارندگان سند اعم از مستقیم و غیرمستقیم به این ایراد استناد کند.

۳- اصول و قواعد حاکم بر اسناد تجاری از منظر حقوق تجارت ایران و کنوانسیون های بین المللی

اسنادی که در این جا موضوع بحث می باشند، فقط شامل اسناد تجاری به مفهوم خاص یعنی چک، سفته و برات می باشد. بنابراین، طی پنج اصل به تشریح و تحلیل این اصول پرداخته می شود.

۳-۱- اصل عدم استماع ایرادات

قاعده «غیر قابل استناد بودن ایرادات»، قاعده ای خلاف قواعد عمومی حاکم بر قراردادهای مدنی است، با این مضمون که متعهد سند (مدیون) نمی تواند در برابر دارنده آن دفاعی کند که به روابط او و ظهر نویسان پیشین با صادر کننده ناظر باشد. حکمت اصلی این قاعده، ایجاد اعتماد نسبت به اعتبار این اسناد است، زیرا اگر بنا باشد که متعهد سند بتواند به تمام ایرادهای ناشی از روابط خود با دست های پیشین دربردارنده کنونی استناد کند، دیگر هیچ اطمینانی به وصول دین باقی نمی ماند و بازرگانان می کوشند از پذیرفتن این گونه اسناد متزلزل خودداری کنند و تبعاً جامعه از مزایای گردش این اسناد محروم می ماند. تعیین و تشخیص این کاربرد اسناد تجاری و مصادیق آن (برات، سفته، چک و...) مستلزم شناخت کامل مقررات، اصول و قواعد ناظر بر آنها می باشد که متأسفانه در ایران چندان مورد بحث و بررسی قرار نگرفته و قوانین وضع شده در این باره، نقش بسیار اندکی در تبیین آن داشته است (گلندی، ۱۳۷۳: ۷۹).

به بیان ماده (۱۷) قانون متحد الشکل ژنو، اصل غیرقابل استناد بودن ایرادات به این معنا است که صاحبان امضای مورد تعقیب نمی توانند در برابر دارنده برات به روابط شخصی خود با براتکش یا دارندگان قبلی برات استناد کنند. منظور از روابط شخصی، همه روابط معاملاتی است که موجب صدور یا انتقال سند مزبور شده و همچنین اموری مانند پرداخت وجه برات یا تهاتر، تبدیل تعهد، که بین صاحبان امضا با براتکش یا دارندگان قبلی (ید سابق) واقع می شود. با توجه به تعریف مزبور، فقط ایراداتی قابل استناد نیست که مربوط به روابط شخصی باشد، اما اگر ایرادی مربوط به خود سند و تعهد براتی باشد از قبیل ایراد

مجموع بودن امضا یا عدم اهلیت صادر کننده در حین صدور سند در مقابل دارنده قابل استناد است (برزش آبادی، ۱۳۸۹: ۶۹).

۳-۲- اصل مستقل بودن امضاها

دومین اصلی که بر اسناد تجاری حکومت دارد، اصل استقلال امضاهاست. به موجب این اصل، هر امضا بر روی سند به هر عنوان (اعم از صادرکننده یا ظهرنویس یا ضامن) مستقل از دیگر امضاها اعتبار دارد. بنابراین، اگر نسبت به اعضای ظهرنویس ایرادی (مثلاً ادعای جعل) مطرح گردد، صادر کننده نمی تواند از پرداخت وجه سند به دارنده با حسن نیت خودداری کند، زیرا صادر کننده به اعتبار امضای خود در قبال دارنده سند تجاری مسئولیت دارد.

در آرای متعددی محاکم ایران ادعای جعلی بودن امضای ظهرنویس را بر فرض صحت ادعا موجب سقوط مسئولیت صادر کننده چک ندانسته و به این اعتبار دعوای خواهان را مردود اعلام کرده اند. این آراء که جملگی مورد تایید شعب دیوان عالی کشور نیز قرار گرفته اند، به خوبی بیانگر اصل استقلال امضاها می باشند. بنابراین اگر برخی امضاها به دلایلی از قبیل نداشتن اهلیت، تقلبی یا جعلی بودن امضا فاقد اعتبار شناخته شود یا به واسطه هر ایراد دیگری موجب عدم تعهد یکی از امضا کنندگان سند گردد، تعهد سایر امضا کنندگان به قوت خود باقی است.

در ماده (۱۰) کنوانسیون ۱۹۳۱ ژنو راجع به چک آمده است: «در صورتی که چک با امضای اشخاصی باشد که فاقد اهلیت جهت پذیرش تعهد از طریق چک هستند، یا چک تضمین امضاها یا امضای اشخاص موهوم و یا امضاهایی باشد که بنا به دلایل دیگری نتوان امضاء کننده یا کسانی را که به نمایندگی از طرف آنها چک امضا شده است متعهد نمود، مسئولیت سایر اشخاص امضاء کننده چک به قوت خود باقی است.» ماده (۷) کنوانسیون ۱۹۳۰ ژنو (راجع به برات) نیز مقررات مشابهی دارد. اما در قانون تجارت ایران حکم صریحی در این باب مقرر نشده است (فخرایی، ۱۳۷۶: ۶۶).

۳-۳- اصل استقلال قلمرو تعهد

امضاء کننده سند تجاری به صرف صدور یا ظهرنویسی، پرداخت وجه آن را تعهد می نماید. این تعهد ناشی از امضای سند تجاری است که مستقل از دیگر اسباب بدهی می باشد. نفس صدور و امضای سند تجاری منشأ بدهی است. بنابراین، برائت ذمه مدیون فقط از طریق پرداخت وجه سند حاصل می شود. نتیجه عملی اصل استقلال تعهد سند تجاری این است که نه تنها ادعای پرداخت وجه سند به ایادی قبلی دارنده سند پذیرفته نیست، بلکه اگر خواننده مدعی شود که وجه چک را به شخص خواهان پرداخت نموده است و رسیدی هم از خواهان ارائه نماید، ولی خواهان مدعی شود که وجه مربوط به دین دیگری بوده و چک بابت بدهی جداگانه ای صادر شده است، در این صورت بار اثبات دلیل پرداخت وجه چک بر عهده متعهد سند تجاری است، زیرا اصل بر این است که بدهی ناشی از چک، بدهی مستقلی است و تا زمانی که لاشه چک نزد خواهان باشد، اصل بر بقای تعهد خواننده است (صادقی مزیدی، ۱۳۹۳: ۴۸).

۳-۴- اصل اشتغال ذمه

به موجب این اصل، حتی در مواردی که ایرادات و دفاعیات خواننده قابل استماع و در نتیجه دعوا مؤثر باشد، تا زمانی که وی ادعای خود را ثابت نکرده باشد، حکم به اشتغال ذمه او داده خواهد شد. بنابراین، در دعوای راجع به اسناد تجاری، خواهان جز ارائه لاشه سند، تکلیفی به ارائه دلیل دیگر ندارد. بلکه وظیفه خواننده است که اگر مدعی برائت ذمه خود می باشد، برای اثبات ادعای خود دلیل اقامه نماید.

رای دادگاه بدوی منعکس در دادنامه شماره ۱۸/۳۱۸/۷۳ مورخ ۱۳۷۴/۰۶/۱۹ شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور متضمن این معنا است که اصل بر اشتغال ذمه است و ادعای خواننده مبنی بر پرداخت وجه چک به دست دارنده قبلی آن بر فرض صحت پرداخت دین از ناحیه مدیون به غیر داین است که چنین ادعایی قانوناً قابل ادعا نمی باشد (همان، ۵۲-۵۳).

۳-۵- اصل مدیونیت

اگر دریافت کننده مدعی شود که پرداخت بابت طلبی بوده که از پرداخت کننده داشته است، باید ادعای خود را ثابت کند. در اینجا پرداخت کننده تکلیفی بر اثبات عدم بدهی خود ندارد، زیرا به موجب ماده ۲۶۵ قانون مدنی، دادن مال دلیل مدیونیت

نمی‌کند. اما در اسناد تجاری اصل بر مدیونیت امضاء کننده سند است. بنابراین، اگر کسی سند تجاری به دیگری بدهد، اصل بر این است که مدیون آن شخص بوده است.

آثار مسئولیت تضامنی اسناد تجاری در حقوق ایران

۱- حق مراجعه برای وصول طلب

از مهمترین آثار تضامن امکان مراجعه دارنده به کلیه امضاء کنندگان آن اعم از صادر کننده، برات گیر، ظهرنویس یا ظهر نویسان است. به موجب اصل استقلال امضاها همین که سند تجاری امضاء گردید وصف تجردی پیدا کرده و متعهدین آن به طور مستقل در مقابل دارنده آن (طلبکار) مسئولیت می‌یابند. هدف از وضع ماده ۲۴۹ ق.ت نیز تضمین حق دارنده این اسناد است تا طلبکار بتواند وثیقه یا وثایق شخصی را در جهت وصول طلب خویش در اختیار گیرد و دارنده بتواند فارغ از هر گونه ایراد شخصی به آسانی با مراجعه به کلیه متعهدین، وجه مندرج در این اسناد را دریافت نماید.

۲- حق اقامه دعای طلبکار به طرفیت هر یک از مسئولین

دارنده سند تجاری جهت دریافت طلب خود حق اقامه دعوا علیه کلیه امضاء کنندگان دارد. دارنده برات یا سفته و چک می‌تواند به حکم ماده ۲۴۹ ق.ت به دلخواه خویش هر یک از متعهدین را به صورت فردی یا جمعی مورد تعقیب قانونی قرار داده و به طرفیت همگی یا برخی از آنان اقامه دعوا نماید. اقامه دعوا علیه یک یا چند نفر از مسئولین موجب سقوط حق رجوع به سایر مسئولین نخواهد شد و حتی اگر طلبی متکی به وثیقه عینی باشد داشتن وثیقه عینی مانع از رجوع دارنده به امضاء کنندگان نمی‌گردد.

۳- اثر ورشکستگی هر یک از امضاء کنندگان

قانونگذار برای حمایت از دارنده سند تجاری اثر ورشکستگی هر یک از امضاء کنندگان این اسناد را بر دیگر مسئولین آن تحمیل نمی‌کند. پس هرگاه یک یا چند نفر از مسئولین برات، سفته یا چک ورشکست شوند دیگر امضاء کنندگان سهم او را بر عهده می‌گیرند و از این جهت صدمه‌ای به حق دارنده سند (طلبکار) وارد نمی‌شود. (ماده ۲۵۱ ق.ت). این ماده بر اصل تساوی طلبکاران در حقوق ورشکستگی برتری داشته و به دارنده سند تجاری حق بیشتری در وصول طلب خود نسبت به طلبکاران عادی می‌دهد و وی می‌تواند با ورود در غرما کل مبلغ مندرج در سند تجاری را از مدیران تصفیه که قائم مقام تاجر ورشکسته (مسئولین برات) می‌باشند وصول نماید.

۴- از بین رفتن وثایق و تضمینات

در ضمان مبتنی بر نقل ذمه چون تعهد مضمون عنه به کلی ساقط می‌شود (ماده ۶۹۸ ق.ت) کلیه وثایق و تضمینات مربوطه اعم از عینی و شخصی نیز از بین می‌رود. اما در ضمان تضامنی به اعتبار عدم سقوط ذمه مضمون عنه، تضمینات و دفاعیات مربوط به مدیران اصلی و مضمون له باقی خواهد ماند (ماده ۴۱۱ ق.ت). البته وصف تجردی بودن این اسناد اقتضا می‌نماید ایرادات و دفاعیات فقط در روابط مستقیم و شخصی دارندگان این اسناد (برات کش، برات گیر، دارنده اولی، ظهر نویس، منتقل الیه) قابل استماع باشد؛ زیرا سند تجاری وقتی از طریق ظهرنویس‌های پی در پی منتقل شد از رابطه اصلی خویش منتزع گردیده و دیگر امضاء کنندگان در مقابل دارنده، حق ایراد و دفاع نخواهند داشت. به عنوان مثال، بی اعتباری و بطلان یک امضا موجب بطلان و بی اعتباری سایر امضاها نخواهد شد، یا فقدان محل برات در نزد برات گیر با عدم قبولی وی موجب زوال مسئولیت صادر کننده نمی‌گردد.

۵- عدم سقوط تعهد مضمون عنه با اسقاط تعهد ضامن

در اسناد تجاری، ماهیت تعهد هر یک از امضاء کنندگان مستقل بوده و دارای خصوصیت تعهد براتی است. تعهد براتی دارای خصوصیت یک طرفه است؛ به این معنا که ماهیت تعهد هر یک از امضاء کنندگان (به غیر از تعهد ضامن که ویژگی تبعی بودن را دارد) در مقابل طلبکار مستقل می‌باشد؛ بنابراین اگر تعهد ضامن تحت شرایطی ساقط گردید این امر موجب سقوط تعهد مضمون عنه نمی‌شود.

۶- برائت ذمه سایر مسؤلان با پرداخت دین از سوی هر امضاء کننده به همان مقدار

همانطور که گفته شد، ماهیت تضامن التزام های متعدد برای پرداخت یک دین است. به عبارت دیگر، یک دین است که مسئولین متعددی پرداخت آن را بر عهده می گیرند و آن دین عبارت است از «تعهد پرداخت مبلغ معینی وجه نقد در سر رسید معین». بنابراین تعهد پرداخت از ناحیه هر یک از امضاء کنندگان به همان میزان متعهدین و امضاء کنندگان دیگر را از دین پرداختی بری می نماید. ماده ۲۶۸ ق ت نیز در این زمینه چنین مقرر می دارد:

«اگر مبلغی از وجه برات پرداخته شود به همان اندازه برات دهنده و ظهرنویس ها بری می شوند و دارنده برات فقط نسبت به بقیه می تواند اعتراض کند».

مسئولیت مسؤلان برات به تادیه وجه

از آنجا که تضامن در اسناد تجاری به حیثیت و اعتبار این اسناد اعتبار می بخشد در این باره مسئولیت هر یک از امضاء کنندگان برات، که مهمترین سند تجاری خاص می باشد، بررسی می شود:

۱- مسئولیت تضامنی مسؤلان برات

از آنجا که مسؤلان برات، یعنی کلیه کسانی که برات را به عنوان برات دهنده، براتگیر، ظهرنویس، قبول کننده ثالث و ضامن امضا کرده اند، بدهکار دارنده برات تلقی می شوند، در صورت پرداخت نشدن برات در سر وعده، دارنده برات می تواند پس از اعتراض عدم تأدیه علیه هر یک از آنان اقامه دعوی کند. ماده ۲۴۹ قانون تجارت که این اصل را بیان می کند مقرر می دارد که دارنده برات «می تواند به هر کدام از آنها که بخواهد منفرداً یا به چند نفر یا به تمام آنها مجتمعاً رجوع نماید»؛ بدون آنکه مجبور باشد ترتیب ظهرنویسی را از حیث تاریخ رعایت کند. همین حق را هر یک از ظهرنویس ها نسبت به برات دهنده و ظهرنویس های ماقبل خود دارد.

اقامه دعوی علیه یک یا چند نفر از مسؤلان، موجب اسقاط حق رجوع به سایر مسؤلان برات نمی شود. این قواعد را قانون متحدالشکل ژنو نیز برقرار کرده است. (ماده ۴۷) و چیزی جز اجرای قواعد کلی مسئولیت تضامنی، که خاص حقوق تجارت است، نیست. اجرای این قواعد، به پرداخت برات توسط ظهرنویس ها، ضامن ها و صادر کننده (که کسی قبل از او قرار ندارد) منتهی می شود. صادرکننده ای که برات را می پردازد، به موجب ماده ۲۴۹، حق مراجعه به براتگیر را خواهد داشت؛ مشروط بر اینکه محل را قبلاً به براتگیر رسانده باشد. این حق صادرکننده در صورتی به وجود می آید که براتگیر برات را قبول کرده باشد والا هر گاه براتگیر با وجود آنکه محل به او رسیده، برات را قبول نکرده باشد، صادر کننده به استناد برات حق مراجعه به او را ندارد و برای مطالبه محل و نیز خسارت احتمالی خود، باید به مقررات حقوق مدنی متوسل شود.

اگر برات توسط براتگیر، قبول یا پرداخت نشود، بهتر است تمام مسؤلان و به خصوص صادرکننده، در اسرع وقت از آن آگاه شوند. این آگاهی ها به آنها این امکان را می دهد اقداماتی را که احتمالاً برای جلوگیری از زیان خود می توانند انجام دهند، به عمل آورند. در قانون تجارت ایران، مطابق دو ماده زیر، این امر به عهده دارنده برات و ظهرنویسها گذاشته شده است:

ماده ۲۸۴: «دارنده براتی که به علت عدم تأدیه اعتراض شده است باید در ظرف ده روز از تاریخ اعتراض، عدم تأدیه را به وسیله اظهارنامه رسمی یا مراسله سفارشی دو قبضه، به کسی که برات را به او واگذار نموده اطلاع دهد».

ماده ۲۸۵: «هر یک از ظهرنویسها نیز باید در ظرف ده روز از تاریخ دریافت اطلاعنامه فوق، آن را به همان وسیله به ظهرنویسان سابق خود اطلاع دهد».

قانون متحدالشکل ژنو نیز برای عدم ارسال اطلاعنامه به ظهرنویس و برات کش از طرف دارنده، ضمانت اجرایی معین نکرده است و به عکس، به صراحت تأکید می کند شخصی که در مهلت معین شده توسط قانون مزبور، اطلاعنامه نمی دهد، حقوق خود را از دست نخواهد داد. بند آخر ماده ۴۵ قانون اخیر که بیانگر این اصل است در ضمن اضافه می کند که اگر بر اثر سهل انگاری دارنده، ضرر و زبانی وارد شود، وی حداکثر تا میزان مبلغ اسمی برات، مسئول جبران خسارت وارده خواهد بود.

۲- مسئولیت تضامنی صادر کننده برات (برات کش)

اولین کسی که برات را به گردش می اندازد و در مدار مسئولیت تضامنی قرار می دهد برات کش است. صدور برات به صورت ذاتی یک عمل تجاری محسوب می شود اعم از این صادر کننده آن تاجر باشد یا غیر تاجر (بند ۸ ماده ۲ ق ت). برات کش با صدور برات خود را متعهد به پرداخت وجه آن در سررسید معین نموده و ضامن قبولی برات نزد برات گیر می شود. این که برات دارای محل باشد یا فاقد آن و برات گیر آن را قبول نماید یا نه، تاثیری در مسئولیت تضامنی برات کش ندارد و دارنده برابر مواد ۲۳۷ و ۲۴۹ ق ت حق دریافت وجه آن از برات کش را خواهد داشت. برات به محض صدور و گردش، از منشاء اصلی و علت صدور خود منتزع می گردد و نسبت به وجه مندرج در آن موضوعیت می یابد. بنابراین بعد از صدور و ظهر نویس برات دیگر نمی توان علیه دارنده آن به ایراداتی از قبیل بطلان معامله، نداشتن اهلیت، جعلیت امضاء، ساقط شدن تعهد و غیره استناد کرد. برات کش ممکن است خود را از ضمانت قبولی معاف نماید ولی نمی تواند خود را از مسئولیت پرداخت برات معاف سازد، چون او بوده است که برات را به جریان انداخته و در مقابل دارنده با حسن نیت دارای مسئولیت تضامنی است و عدم رعایت مهلت های مندرج در مواد ۲۸۶ و ۲۸۷ ق ت موجب سقوط حق مراجعه دارنده به برات کش نخواهد شد. اما اگر دارنده برات موعدهای موضوع مواد مزبور را رعایت نکند و این مهلت ها منقضی شود در صورتی که برات دهنده ثابت نماید که وجه برات را نزد برات گیر تامین نموده است، دارنده حق اقامه دعوا علیه برات کش را از دست خواهد داد.

۳- مسئولیت تضامنی برات گیر

برات گیر با قبولی برات مسئولیت تضامنی خویش را نزد دارنده (طلبکار) تثبیت و مسجل می کند. وی تا زمانی که برات را امضاء نکرده باشد هیچ گونه مسئولیتی نخواهد داشت ولو این که برات کش محل برات را نزد وی تامین نموده باشد. برات باید نزد برات گیر دارای محل باشد تا منجر به قبولی شود. عمل قبولی از نظر ماهیت، ایقاع محسوب می شود که مبنای ایجاد آن از رابطه دینی بین برات کش و برات گیر حاصل می شود. به اتکای این رابطه است که برات کش مبادرت به صدور برات به روی برات گیر می نماید. محل برات ممکن است هنگام صدور برات موجود باشد یا این که در سررسید تامین گردد. با این حال، شرط صحت صدور برات نبوده و تاثیری در حقوق دارنده آن ایجاد نمی کند. بنابراین اگر برات سازش مورد قبول برات گیر قرار گیرد باز چیزی از مسئولیت تضامنی وی نمی کاهد. معنی قبولی عبارت است از تعهد پرداخت مبلغ معینی وجه نقد در سررسید است (ماده ۲۳۰ ق ت) که برات گیر با قبولی برات ملزم به پرداخت آن وجه می باشد و قبولی او غیر قابل برگشت بوده و حق نکول نخواهد داشت (ماده ۲۳۱ ق ت). وقتی برات گیر با امضاء کردن برات آن را قبول نمود در واقع متعهد اصلی برات محسوب می شود و این تعهد اصلی مبتنی بر همان رابطه دینی موجود بین برات گیر و برات کش است؛ زیرا قصد مشترک برات کش و دارنده بر این امر قرار گرفته است که دارنده با مراجعه به برات گیر وجه برات را از او مطالبه نماید. قبول برات اماره وجود دین برات گیر به برات کش است و ظهور در اشتغال ذمه او دارد. این قبولی متضمن تعهد براتی است که این تعهد از خود ورقه برات که دارای شرایط شکلی خاصی است ناشی می گردد. عمل قبولی صرفاً مبین وجود یک رابطه دینی نیست بلکه خود جنبه تاسیسی دارد اعم از این که برات دارای محل باشد یا نباشد. قبولی معرف یک تعهد مستقل تجاری است. اصل استقلال امضاء ها و وصف تجریدی بودن آن ایجاب می کند که وقتی برات از ناحیه برات گیر مورد قبول واقع شد باب ایرادات برات گیر علیه دارنده آن بسته شود. قبولی برات، تبدیل تعهد به اعتبار تبدیل مدیران نیز نمی باشد بلکه تعهدی اصلی، مجرد و مستقل است که برات گیر به ناچار باید وجه مندرج در برات را به نفع ذی نفع آن کار سازی نماید و الا مسئولیت تضامنی خواهد داشت.

۴- مسئولیت تضامنی ظهر نویس یا ظهر نویسان

ظهر نویس خود دارنده براتی است که آن را از طریق ظهر نویسی به دیگر منتقل می نماید. آن چه که به اسناد تجاری به مفهوم خاص قابلیت نقل و انتقال می دهد موجب می شود این گونه اسناد در مبادلات نقش پول را ایفا نمایند؛ ظهر نویسی است. ظهر نویسی یک انتقال طلب ساده نیست؛ زیرا اولاً، از نظر شکلی با انتقال طلب تفاوت دارد و تابع تشریفات انتقال در حقوق مدنی نمی باشد. ثانیاً، از نظر ماهوی نیز با انتقال طلب فرق دارد. ثالثاً، موضوع انتقال طلب مال کلی است اعم از این که

وجه نقد باشد یا غیر آن، حال آنکه موضوع ظهر نویسی انتقال مبلغ معینی وجه نقد است. با انتقال برات رابطه حقوقی بین ظهر نویس و منتقل الیه قطع نمی شود بلکه ظهر نویس در مقابل منتقل الیه خود و دارندگان بعدی که برات را از طریق ظهر نویسی به دست آورده اند و مسئولیت دارند. ظهر نویس هم ضامن قبولی وجه برات و هم ضامن پرداخت وجه آن در سررسید است و ممکن است ضامن پرداخت مخارج و خساراتی که در اثر نکول یا عدم پرداخت برات ایجاد می شود نیز باشد (مواد ۲۳۷ و ۲۵۰ ق ت). مسئولیت ظهر نویسی از این جهت تضامنی است که به منظور تضمین حق دارنده سند ایجاد شده است. این مسئولیت را نمیتوان در غالب عقد ضمان بررسی نمود، زیرا ظهر نویس زمانی دارنده برات بوده است و باید در مقابل منتقل الیه ضامن پرداخت و قبولی آن باشد. در ظهر نویسی، رابطه ظهر نویس با انتقال گیرنده مستقیم خود قطع نمی شود بلکه او در مقابل ظهر نوسان بعدی نیز ضامن قبولی و پرداخت وجه برات می باشد. تعهد ظهرنویس، تعهدی تضامنی، مستقل و دارای وصف تجریدی است و امضاء او از یک طرف تضامنی و از طرف دیگر تعهدی اصلی و مجرد است که اوصاف تعهد براتی را دارا می باشد. جعلی بودن امضاء عدم اهلیت بعضی از امضاء کنندگان، فاقد محل بودن برات نزد برات گیر، احراز ورشکستگی متعهدین و دیگر ایرادات احتمالی، تاثیری در تعهد ظهر نویس در مقابل دارنده آن ندارد. با این حال، تعهد ظهر نویس جنبه نهایی ندارد بلکه ظهر نویس پس از پرداخت وجه برات می تواند به برات کش، براتگیر و نیز به هر یک از ظهر نویسان ماقبل خود مراجعه و وجه پرداختی را مطالبه نماید. قابل ذکر است برای این که دارنده از نظر قانونی بتواند ظهرنویس یا ظهر نویسان را مورد تعقیب قرار دهد باید به وظایف قانونی خود طبق مواد ۲۸۰، ۲۸۶ و ۲۸۷ ق ت عمل نماید و الا به حکم ماده ۲۸۹ ق ت در صورتی که دارنده برات، موعد های قانونی جهت اقامه دعوا را رعایت ننماید، حق اقامه دعوا علیه ظهر نویس را از دست خواهد داد؛ همانطور که ظهر نویس ها نیز این حق را در رابطه با ظهرنویس ماقبل خود نخواهند داشت.

در حقوق مدنی، انتقال دهنده طلب، با انتقال آن، در مقابل انتقال گیرنده فقط ضامن وجود طلب است و ملائت بدهکار را تضمین نمی کند. در مورد برات، ظهرنویس، علاوه بر تعهد به وجود طلب، ملائت مسئولین برات را نیز تعهد می کند. در واقع، تعهد او این است که هرگاه برات، در سر وعده، به هر علتی پرداخت نشود، او پرداخت خواهد کرد.

به موجب ماده ۱۱۶ قانون تجارت فرانسه، ظهرنویس متعهد قبول و پرداخت برات است، چیزی که، گر چه قانون این در مورد آن صریح نیست، ولی از مفاد ماده ۲۴۹ قانون تجارت آن را می توان استنتاج نمود.

در اینجا برای بهتر شناختن مسئولیت ظهر نویس پس از ظهر نویسی، لازم است ماهیت حقوقی و حدود آن را بررسی می شود:

۱- ماهیت حقوقی مسئولیت ظهر نویس

با وجود آنکه ماده ۱۱۹ قانون تجارت فرانسه صحبت از این می کند که ظهرنویس «ضامن» قبول و پرداخت برات است، لیکن رویه قضایی این کشور چنین ضامنی را مشمول مقررات ضمانت مدنی تلقی نمی کند، بلکه مسئولیت او را بیشتر از مسئولیت ضامن می داند. دیوان مزبور، در واقع، چنین تصمیم گرفته است که قواعد قانون مدنی در زمینه ضمانت در ما نحن فیه قابل اعمال نیستند، به ویژه قاعده ای که به موجب آن هرگاه حقوق طلبکار، به خاطر تسامح خود او، در مقابل مضمون عنه (بدهکار) زائل شده باشد ضامن مسئول نخواهد بود. به عبارت دیگر، حتی در چنین صورتی، دارنده براتی که حق در مقابل یکی دیگر از مسئولین برات ساقط شده می تواند به ظهر نویس مراجعه کند. این قواعد در حقوق نیز قابل اعمال است که به موجب ماده ۲۴۹ قانون تجارت به دارنده حق داده شده است، بدون توجه به تعهد دیگر مسئولین برات، و فقط به شرط عدم پرداخت و اعتراض، به ظهر نویس مراجعه نماید. این نکته می رساند که ظهر نویس در حقوق ما نیز مسولیتی بالاتر از ضامن دارد و قواعد ضمانت مدنی در مورد او قابل اعمال نیست.

۲- حدود مسئولیت ظهر نویس

در حقوق فرانسه، در این رابطه، هیچ مشکلی وجود ندارد، چه ماده ۱۱۹ قانون تجارت این کشور صراحتاً این حق را به ظهر نویس داده است که مسئولیت خود به قبول و پرداخت برات و یا یکی از این دو شق را منتفی نماید. بند اول از ماده اخیرالذکر

چنین مقرر می‌دارد که: «جز در صورت شرط خلاف، ظهرنویس ضامن قبو و پرداخت برات است» ظهرنویس، علاوه بر این، می‌تواند، در عین اینکه در مقابل منتقل‌الیه بلافصل تعهد به قبول و پرداخت برات می‌کند نسبت به دارندگان بعد از او تعهد خود را محدود کند. این همان شرط «ممنوعیت ظهرنویسی مجدد» است که در بند ۲ از ماده ۱۱۹ پیش‌بینی شده است. اثر چنین شرطی این نیست که برات را غیر قابل ظهرنویسی کند بلکه چنین ظهرنویسی در مقابل کسانی که بعد از منتقل‌الیه برات را دریافت می‌کنند مسئولیتی نخواهد داشت. این شرط یا شرط «عدم حواله کرد» متفاوت است، چه، در صورتی که برات به حواله کرد نباشد. ظهرنویسی آن غیر ممکن است و اگر برات ظهرنویسی شود، ظهرنویسی فقط در حد یک انتقال مدنی است و تابع شرایط آن خواهد بود.

در حقوق ایران، مساله مورد بحث خیلی روشن نیست. تنها موردی که در آن مسئولیت ظهرنویسی قابل محدود کردن است مورد منعکس در ماده ۲۷۶ قانون تجارت است که به موجب آن: «اگر ظهرنویس برای تقاضای قبولی مدتی معین کرده باشد، دارنده برات باید در مدت مزبور تقاضای قبولی نماید و الا در مقابل آن ظهرنویس نمی‌تواند از مقررات مربوطه به برات استفاده کند». اگر محدود کردن مسئولیت برات دهنده از جهت ضمانت قبولی و پرداخت مورد نظر قانونگذار بود، مانند مورد ماده ۲۷۶. آن را پیش‌بینی می‌نمود. بنابراین، به موجب حقوق ایران، اگر، جز در مورد ماده ۲۷۶، ظهرنویس شرطی در برات قید کند که مسئولیت او به موجب ماده ۲۴۹ قانون تجارت را کاهش دهد، مثل این است که شرط در برات قید نشده باشد. این راه حل البته راه حل معقول و منطقی نیست ولی در شرایط فعلی، با عدم نص در این خصوص و اطلاق ماده ۲۴۹، چاره‌ای جز قبول آن نداریم.

نتیجه گیری

امضاء در اسناد تجاری هم جزء شرایط شکلی سند محسوب می‌شود و هم شرط ماهوی است، اگر معلوم شود که امضای صادرکننده جعلی بوده یا امضا متعلق به شخصی فاقد اهلیت بوده است، چنین صادرکننده‌ای در قبال دارنده سند تجاری تعهد و مسئولیتی نخواهد داشت. این مسأله هرگز منافاتی با مسئولیت امضاکنندگان دیگر سند تجاری ندارد، زیرا مسئولیت در اسناد تجاری مبتنی بر اراده اشخاص است و در مورد جعل یا عدم اهلیت، اراده‌ای به کسی که امضا متعلق به اوست قابل انتساب نمی‌باشد. در قانون صدور چک اصلاحی ۱۳۸۲، گرچه قانونگذار به صراحت از لزوم امضای صادرکننده سخنی نگفته است، اما موضوعیت داشتن امضا در این قانون نیز از برخی مواد قانونی از جمله ماده (۳) و ماده (۱۹) قابل استفاده است. برخلاف قانون تجارت، در لایحه جدید قانون تجارت و در اقسام سه‌گانه اسناد تجاری، امضا موضوعیت یافته است و در تمامی امور و اعمال حقوقی راجع به اسناد تجاری، آنچه تحقق بخش اسناد مزبور شناخته شده است، فقط امضا می‌باشد و جایگاهی برای مهر در کنار امضا در نظر گرفته نشده است. چنانکه ماده (۷۰۳) در صدور برات، ماده (۷۱۰) در قبول برات، ماده (۷۱۷) در قبول شخص ثالث، ماده (۷۱۹) در ظهرنویسی برات، ماده (۷۲۹) در مورد ضمانت، ماده (۷۸۳) در صدور سفته و ماده (۷۸۸) در صدور چک به این مطلب تصریح نموده است.

نکته قابل توجه در لایحه قانون جدید، تصریح به لزوم امضا در مورد ضمانت در اسناد تجاری است که در قانون تجارت فعلی مغفول مانده است. بنابراین، بر اساس لایحه اخیر، هر گاه اسناد تجاری دارای مهر صادرکننده بوده ولی فاقد امضای ایشان باشد، چنین سندی برای شخص مزبور تعهد آور نخواهد بود و وی می‌تواند در مقابل دارندگان سند اعم از مستقیم و غیرمستقیم به این ایراد استناد کند.

قانون تجارت ایران در مورد شرط عدم مسئولیت یا محدودیت مسئولان اسناد تجاری خلا فراوان دارد و حکم صریحی چه در جهت قبول یا نفی آن وجود ندارد. اگرچه بتوان با استفاده از اصول حقوقی از برخی مواد قانون مزبور صحت شروط مزبور را حداقل نسبت به برخی مسئولان و در برخی موارد مورد استنباط قرار داد. این درحالی است که در کنوانسیون‌های مورد بررسی از جمله کنوانسیون ژنو در مورد سفته و برات مصوب ۱۹۳۰، کنوانسیون ژنو در مورد چک مصوب ۱۹۳۱، کنوانسیون سازمان

ملل متحد راجع به برات و سفته بین‌المللی مصوب ۹ دسامبر ۱۹۸۸ و کمیسیون حقوق تجارت بین‌الملل سازمان متحد معروف به کنوانسیون آنسیترال، احکام و مقررات صریحی در خصوص موضوع مورد بحث پیش‌بینی شده است. در نظام حقوقی ایران شرط عدم مسئولیت یا محدودکننده مسئولیت در مورد صادرکنندگان اسناد تجاری به‌طور مطلق قابل پذیرش نیست خصوصاً در مورد سفته و چک و همچنین در مورد برات‌گیر که متعهد اصلی پرداخت وجه برات است؛ زیرا پذیرش شروط مزبور با هدف اساسی اسناد تجاری مغایر بوده و به اعتبار آنها لطمه وارد می‌سازد، ولی در مورد ظهرنویس تردید کمتری وجود دارد و در نتیجه باتوجه به اصول حقوقی از جمله اصل حاکمیت اراده می‌توان نسبت به پذیرش آن اقدام کرد و در کنوانسیون‌های مورد بحث نیز که اغلب مقررات مشابهی وجود دارد در مورد برات‌گیر در خصوص شرط عدم مسئولیت مقررات صریحی وجود ندارد که از آن عدم جواز قابل استفاده است اگرچه شرط محدودکننده مسئولیت باتوجه به پذیرش قبولی مشروط و قبولی جزئی برات کمتر قابل تردید است.

هر کس برات را امضاء کند (فارغ از تعهدات اصلی فی ما بین) مسئول پرداخت آن شناخته می‌شود و هر کس نیز آن را به طریق قانونی در اختیار داشته باشد محق دریافت وجه آن می‌گردد. اقامه دعوی علیه یک یا چند نفر از مسئولان، موجب اسقاط حق رجوع به سایر مسئولان برات نمی‌شود. این قواعد را قانون متحد الشکل ژنو نیز برقرار کرده است. (ماده ۴۷) و چیزی جز اجرای قواعد کلی مسئولیت تضامنی، که خاص حقوق تجارت است، نیست. اجرای این قواعد، به پرداخت برات توسط ظهرنویس‌ها، ضامن‌ها و صادرکننده (که کسی قبل از او قرار ندارد) منتهی می‌شود. صادرکننده ای که برات را می‌پردازد، به موجب ماده ۲۴۹، حق مراجعه به برات‌گیر را خواهد داشت؛ مشروط بر اینکه محل را قبلاً به برات‌گیر رسانده باشد. این حق صادرکننده در صورتی به وجود می‌آید که برات‌گیر برات را قبول کرده باشد والا هر گاه برات‌گیر با وجود آنکه محل به او رسیده، برات را قبول نکرده باشد، صادرکننده به استناد برات حق مراجعه به او را ندارد و برای مطالبه محل و نیز خسارت احتمالی خود، باید به مقررات حقوق مدنی متوسل شود.

در حقوق فرانسه، مسئولیت شخص ثالث قبول کننده عین مسئولیت شخصی است که به نفع او دخالت شده است. در حقوق ما نیز مسئولیت قبول کننده ثالث همان مسئولیت صادر کننده و ظهر نویس است، بر حسب مورد. ولی، بر خلاف حقوق فرانسه مسئولیت قبول کننده ثالث در مقابل دارنگاه برات بسته به زمان قبول فوق نمی‌کند. بلکه دقیقاً همان مسئولیتی را خواهد داشت که شخصی که به نفع او برات را قبول کرده است.

منابع

۱. اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)، چاپ بیستم، تهران، سمت، ۱۳۹۳.
۲. برزش آبادی، حمزه، جایگاه اصل عدم توجه به ایرادات در اسناد تجاری در حقوق ایران با لحاظ کنوانسیون برات و سفته بین‌المللی (آنسیترال)، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما: محمد عیسایی تفرشی، ۱۳۸۹
۳. مسگرعبدل آبادی، محمدرضا، بررسی ضمان تجاری در حقوق تجارت ایران، دانشگاه پیام نور استان تهران، استاد راهنما: محمد صقری، ۱۳۹۱
۴. قهرمانی، محمد، مسئولیت امضا کنندگان اسناد تجاری، دانشگاه شهید بهشتی، استاد راهنما: امیر حسین فخاری، ۱۳۷۸
۵. قره داغی، سینا، بررسی مسئولیت ضامن در اسناد تجاری بر اساس حقوق تجارت ایران و کنوانسیون ژنو، موسسه آموزش عالی غیر دولتی غیر انتفاعی کار، استاد راهنما: علیرضا رجب زاده، ۱۳۹۰
۶. اکبری، حیدر، مسئولیت امضا کنندگان اسناد تجاری از دیدگاه قوانین و فقه اسلامی، دانشگاه امام صادق، استاد راهنما: امیرحسین فخاری، ۱۳۷۶.

۷. گلندی، احمدرضا، بررسی تحلیلی اصل عدم توجه ایرادات در اسناد تجاری در حقوق ایران، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما: ربیعا اسکینی، ۱۳۷۳.
۸. برزش آبادی، حمزه، جایگاه اصل عدم توجه به ایرادات در اسناد تجاری در حقوق ایران با لحاظ کنوانسیون برات و سفته بین المللی (آنسیترال)، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما: محمد عیسایی تفرشی، ۱۳۸۹.
۹. فخرایی، محمد، تحلیل اصل استقلال امضانات در اسناد تجاری و بررسی تطبیقی آن در حقوق ایران و انگلیس، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما: ربیعا اسکینی، ۱۳۷۶.
۱۰. صادقی مزیدی، رسول، حقوق اسناد تجاری: با نگرش به اسناد و کنوانسیون های بین المللی و همراه با بررسی تحولات لایحه جدید قانون تجارت، انتشارات جنگل، ۱۳۹۳.

11. Byles (J.B.), Bills of exchange, by MEGRAH(M.) and RYDER (F.R), 25th edition, London, Sweet and Maxwell, 1983
12. Richardson, (D), A guide to negotiable instruments, fifth edition, butterworths, London 1976.
13. Ripert(G.) et Roblot(k.), Traite de Droit Commercial, t.2, 12 edition, L.G.D.H., Paris, 1958.
14. Rodier(R.) et Oppetit(B.), Droit Commercial, 8e edition, Precis Dalloz, Paris 1978.